

О.Т. Дубровська

ДО ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ОДИ

На сьогодні нам відомі дві монографії про історію одичного жанру: це книжка Карла Вітора про німецьку оду та дослідження Тереси Косткевічової, присвячене історії польської оди. У цій статті ми звернемо увагу на специфіку жанрової еволюції польської оди, послуговуючись, в основному, названою монографією Косткевічової та рядом інших досліджень польських авторів.

Розквіт польської оди та відповідно теоретичне осмислення жанру припадає на XVIII століття. У польських поетиках XVIII століття, незважаючи на жанрові термінологічні суперечності, вимальовується все ж таки жанрова специфіка оди, яка спирається, перш за все, на тематику твору. Тут на перший план висувається суспільна важливість справ, що оспівуються. Теоретики польської оди XVIII століття були переконані, що основним чинником оди є ентузіазм, завдяки якому твір повинен захоплювати слухача. Тут польські теоретики виявились суголосними німецьким авторам. Власне, ентузіазм і натхнення, як зауважує Т. Косткевічова, мотивують високий тон оди, велич і силу думки, стають також мотивацією ліричного безладу образів, створених силою розбудженої уяви поета. Польські літературознавці XVIII століття також прагнули побачити в античній традиції взірці одичного жанру, але антична ода була для них скоріше синкретичним явищем і вони нехтували індивідуальними відмінностями піндаричної та гораціанської од.

В XVII-XVIII століттях в польській літературі (до речі, як і в українській) з'являються панегірики. Панегірик прославляючий (найчастіше, згідно з встановленими засадами, багату впливову людину або владу) славив того, хто був представником влади. Але панегірики таких поетів як Адам Нарушевич чи Станіслав Трембецький своєрідно моделювали ситуацію, закладену в цьому типові розповіді. Суб'єкт мовлення у них дотримується належної дистанції по відношенню до того, кого вихваляє. Одночасно він звертається до ширшої аудиторії, приймає вигляд незалежного ментора, який формулює істину. Похвала ставала лише причиною і давала можливість представити громадськості особливий погляд чи модель поведінки. Монолог розвивався в постійному напруженні між індивідуальним адресатом і посланнями, зверненими до громади, що часом виражалося в зміні граматичних форм "ти" і "ви".

На порозі Просвітництва польська поезія апелювала до великої кількості традицій і взірців одичного жанру. Чинниками, які додатково ускладнювали ситуацію жанру, були: неясність жанрового статусу поняття "ода" і напруження між свідомістю літературної епохи, яка прагнула до жанрового впорядкування поетичної творчості, і практикою, що відходила від встановленого жанрового поділу.

На початку XIX століття ода, як пише Т. Косткевічова, написана з нагоди якоїсь події, знайшла найвизначнішу реалізацію в творчості Каєтана Козьмяна.

Причина написання такої оди – якась конкретна подія громадянського звучання, яка оформлялась як поетична розповідь на зразок риторичного виступу. Адресат був перш за все тим, кому переказувалася певна інформація так, щоб бути прийнятою. Це мовчазна постать, яка не представляла власної думки, а була готова сприймати аргументи автора. Тому адресат од Козьмяна, позбавлений індивідуальних рис, ставав абстрактним узагальненням. А суб'єкт розповіді ніби ставав громадською постаттю, він не лише звертався до громади, а й відігравав роль представника всезагальної істини.

Деякі оди К. Козьмяна ближчі до піндаричного вірця завдяки ліричному безладу, піднесеному тону, несподіваним змінам, великій кількості гіперболічних образів і сміливості відчуттів. В одах початку ХІХ століття, що наслідували вірці класицистичної французької лірики, на рівних правах співіснує поетичний виклад розумових і чуттєвих поетичних аргументацій та мотивів, що створює ілюзію певної індивідуальної неповторності жанру, [див.: 6, 112-119]

Виразні прояви постаті "я" поета знаходимо в одах Князьніна, написаних з нагоди якоїсь події. Вони характеризуються тенденцією до ліричного пафосу, навіть незвичності, а також тенденцією до поетичної образності, показником якої є візуально-пластичні елементи, часто пов'язані з традиційними переконаннями і уявою. Оди цього типу послуговувалися також певною групою фразеологічно усталених стилістичних елементів, що містили космологічні уявлення чи, почасти, абстрактні поняття, а також зображали людські ситуації, характерні для романтичної оди. Високий стиль жанру оди визначався саме цими піднесеними елементами.

З огляду на цей зв'язок з романтичною традицією, на особливу увагу заслуговують так звані філософсько-моральна ода та оди до миру, до надії, до справедливості, до фортуни. Визначальною для цих од є ситуація звертання до явища чи поняття, названого в заголовку, що грає роль "адресата" ліричної розповіді. Морально-філософські оди, які відзначалися меншою силою безпосереднього переконання ніж твори, пов'язані з конкретними поза літературними явищами, витримані були в моралізаторській тональності. Цим пояснюється вживання особового займенника „я". Навіть якщо з'являється граматична форма першої особи множини "ми", то вона вживається як риторичний прийом утотоження автора з аудиторією, причому автор завжди був у привілейованій позиції авторитарного оповідача правди, яка не підлягала дискусії.

Дослідники польської оди зауважують, що морально-філософські оди сягали рангу високої поезії, тому що розглядали найважливіші справи людського життя в категоріях абстрактних понять і формул; надавали всезагального і понад часового характеру проголошеним поетичним істинам; мали відповідний високий стиль розповіді, який характеризувався традиційно встановленим репертуаром слів, фігур і тропів. Важливими елементами побудови монологу у морально-філософських одах були контраст і паралелізм,

які підтримувались риторичними повторами, анафорами, а також особливим механізмом побудови риторичного синтаксичного періоду зі сталим порядком сильно подрібнених інтонаційних одиниць [див. докладніше: 2, 183-184].

На окрему увагу заслуговує польська філософська ода початку XIX століття. Ці вірші не описують якоїсь події, нехтують поза літературною мотивацією ситуації розповіді. Звичайно така ода розпочинається звертанням до якоїсь особи чи речі, але воно, це „звертання, позбавлене громадського характеру, натомість вводиться атмосфера, близька до особистого приватного контакту. Універсальність і велич теми не обов'язкові. Розповідь ставить певною мірою важливі питання з точки зору самого суб'єкта, який є дуже конкретною постаттю. Адресат теж є конкретним. Зменшується риторична дистанція між партнерами, слова суб'єкта втрачають авторитетність, яка б не підлягала дискусії; адресат стає постаттю, індивідуальні властивості чи погляди якої впливають на ліричний висновок. Гораціанська стриманість (поміркованість) і спокій такої лірики, діапазон людських переживань і пізнання, які дістають в ній право голосу, обумовлені не лише межею інтимності, властивою класицистичній поезії, а й основними світоглядними принципами, за якими в одиничних випадках слід бачити прояви надіндивідуальних закономірностей.

Головні моральні директиви „золотої середини“, оспівування рівноваги і свідомої дистанції стосовно життєвих ситуацій, становлять міцну засаду названого типу лірики. Однак перелічені риси дозволяють відійти від високого тону розповіді, знехтувати риторичними засобами стилю, спростити синтаксично-інтонаційний хід. Такі оди користуються традиційним репертуаром класицистичної поезії, однак перш за все, вони орієнтуються на вироблення засобів поетичної мови, які б служили спокійній, впорядкованій рефлексії.

Подальші зміни риторичного взірця високої оди проявилися в творчості поетів сентименталістів, до кола яких і належав К. Князьнін. З одного боку, поглиблювалися тенденції до індивідуалізації ліричного суб'єкта, що вони ґрунтувалися на властивій сентименталізові зацікавленості людиною і можливостями індивідуального пізнання світу, яке не підпорядковувалось способам переживання і бачення світу, прийнятим згори. З іншого боку, як пишуть польські дослідники, – ода ставала розповіддю, яка виражає конфлікти між суспільством, культурними конвенціями та індивідуумом, що глибоко переживає. Твори Князьніна вказують на певні можливості внутрішньої драматизації ліричної розповіді, в них є діалоги, в яких протиставляються думки. Внутрішня драматизація проявляється завдяки ускладненню вираження постаті ліричного "я", активізації постаті адресата. [див.: 6, 102-111]

Завдяки згаданим тенденціям, польська ода цього часу все більше ототожнювалася з ліричною розповіддю. Хоча з часом поети все частіше відчували потребу надавати віршам жанрову етикетку, проте від початку XIX століття лише в деяких випадках ліричні твори називалися одами, хоча високі

вірші з нагоди якоїсь події писалися часто і були іноді близькі емоційною тональністю до норм класицистичної оди.

Польська поезія Просвітництва дає теж приклади певної відносності щодо прийнятих риторичних засад оди. Ця відносність проявляється в спробах стилізації, які виявляють більш чи менш виразно дистанцію як стосовно надання жанру моралізаторських функцій, так і стосовно властивих йому художніх засобів. Ці спроби не мають на меті, як пише Т. Косткевічова, "компрометацію жанру оди", яка призвела б до повного неприйняття його засад; радше вони служать його модифікації і творенню нових засобів експресії в межах, які функціонують в літературній свідомості читачів та теоретиків літератури. І, наприклад, Князьнін зараховує до од і ті твори, які далеко відходять від жанрових норм і набувають форму описового чи розповідного монологу, і в яких дуже рідко з'являються апострофічні звороти чи інші риторичні фігури. Важливо тут зазначити, що часом такі твори мають спільні риси з романтичною баладою. В них можна зустріти елементи гумору і жарту, а також інших граматичних та стилістичних засобів, які служать руйнуванню схем, що функціонують в риторичній оді. У деяких пізніших творах виступають явно пародійні наміри, як наприклад в „Оді животу" Канторбера Тимовського [див.: 6, 136].

У період просвітницької „адаптації" польської оди її важливим жанровим елементом можна визнати розвиток розповіді у межах діалогу. Система жанрових модифікацій оди виражалась в той час у постійних змінах у характері та в стосунках обох учасників зазначеного вище діалогу. Дуже важливим елементом, який визначає місце оди в поезії епохи Просвітництва, є факт постійного напруження між сформульованими в поетиках поглядами на жанрові норми, способом мислення про лірику в жанрових категоріях, який міцно засів в тодішній свідомості, і поетичними досягненнями, що демонструють меншу залежність від норм.

Усі згадані поетичні особливості одичного жанру свідчать про те, що засади, які окреслювали оду того типу, не стали незмінними нормами, а, навпаки, залишили для творчої практики певну свободу інтерпретації можливостей жанру. В той самий час і навіть у того ж поета можна зустріти різні способи розуміння і реалізації жанру. Про постійні зміни в цьому жанрі свідчать твори Козьмяна, які модифікують типові для класицистичної оди засади конструкції тексту, коли суб'єкт виявляється «заангажованим» в емоційний тон твору, що так важливо для романтичної оди.

З кінця XVIII ст., а потім під час воєн з Наполеоном, у жанрі польської оди домінувала національно-визвольна тематика. Навіть на сторінках газет у роздумах про поезію ода була визнана жанром, що найбільше відповідає поетичному виразу почуттів, пов'язаних з жертовністю в ім'я вітчизни. У статті Віктора Гальтмана „Про поетів і поезію " маємо твердження, що перше місце серед поетичних жанрів, які можуть мати найбільший вплив на народний дух, займають ода і трагедія. Автор пов'язував це з головними рисами жанру: „Ода

за своєю суттю є інтерпретацією натхнення найвищого ступеня. У ній поет не роздумує, не переконує, а проривається до серця, пробуджуючи в нас почуття і дух, що ними він був натхнений, коли її писав. Ніхто не може протистояти міці, з якою поет володіє нашим серцем; а якщо каже любити вітчизну, жертвуючи заради неї життям чи маєтком, то чи знайдеться особа настільки холодна, щоб у цій ситуації не бути послухною поетові " [цит. за: 2, 240].

Література

1. Kniaznin F.D. Wybor poezje, oprac. W. Borowy, Wroclaw, 1848.
2. Kostkiewiczowa T. Oda w poezji polskiej. Dzieje gatunku. Wroclaw, 1996.
3. KozmianK. Wiersze rozne. Krakow, 1881.
4. Lapinski Zd. Oda / Slownik literatury polskij XX wieku, Wroclaw – Warszawa – Krakow, 1993. – S. 750 – 752.
5. Naruszewicz A. Poezje zebrane, 1.1, wyd. B. Wolska, Warszawa, 2005.
6. Oda w poezji polskiej. Antologia. Wroclaw, 2009. – 489 s.
7. Trembecki S. Pisma wszystkie, oprac. J. Kott, 1.1, Warszawa, 1953.
8. Tymowski K. Poezje zebrane, wyd. E.Z. Wichrowska, Warszawa, 2005.
9. Vietor K. Geschichte der deutschen Ode. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1961. – 194 S.

Анотація

О.Т. Дубровська. До історії польської оди.

В статті йдеться про специфіку жанрової еволюції польської оди, зокрема, зазначається, що розквіт польської оди та відповідно теоретичне осмислення жанру припадає на XVIII століття; що на порозі Просвітництва польська поезія апелювала до великої кількості традицій і взірців одичного жанру. Називаються чинники, які додатково ускладнювали ситуацію жанру. В статті звертається особлива увага на творчість Каєтана Козьмяна, в творах якого знайшла найвизначнішу реалізацію ода, написана з нагоди якоїсь події, і К. Князьніна, в творчості якого проявилися зміни риторичного взірця високої оди.

Ключові слова: жанр, взірець, ода, традиція.

Аннотация

О.Т. Дубровская. К истории польской оды.

В статье речь идёт о специфике жанровой эволюции польской оды, в особенности отмечается, что её расцвет и, соответственно, теоретическое осмысление жанра приходится на XVIII столетие; что на пороге Просвещения польская поэзия апеллировала к большому количеству традиций и образцов одического жанра. Называются причины, по которым ситуация жанра оды дополнительно усложнялась. Особенное внимание уделяется творчеству Каэтана Козмяна, в произведениях которого реализовалась полной мерой ода, написанная по случаю, и К. Князнина, в творчестве которого проявились изменения риторического образца высокой оды.

Ключевые слова: жанр, образец, ода, традиция.

Summary

O.T. Dubrovs'ka. To the history of the Polish ode.

The article deals with the specificity of the genre evolution of the Polish ode. It is pointed out in particular that the prime of the Polish ode and the theoretical comprehension of the genre respectively dates back to the 18th century, that facing the Enlightenment Polish literature appealed to a great number of traditions and examples of the odic genre. The author names the factors which additionally complicated the situation of the genre. Special attention in the article is paid to Kajetan Kozmian's creative works in which the ode written on the occasion of some event has been most prominently implemented, and to K. Kniaz'nin in whose creative works the changes of rhetorical example of the high ode is shown.

Key words: genre, example, ode, tradition.